

Rozwój nurtu ekspresjonistycznego w XX i XXI wieku

dr inż. arch.

FILIP ZAMIATNIN

Politechnika Łódzka

Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska

Instytut Architektury i Urbanistyki

ORCID: 0000-0003-0304-1759

W nowoczesnej architekturze odnaleźć można wiele budynków, których celem jest szokowanie odbiorcy za pomocą geometrii odbiegającej od zasad kąta prostego. Historia pokazuje, jak ważnym źródłem dla tego zjawiska był ekspresjonizm początku XX wieku.

Na przestrzeni XX i XXI wieku odnaleźć można coraz więcej form architektonicznych o skomplikowanej geometrii, odbiegającej od zasad kąta prostego. Ich celem jest przykucie uwagi odbiorcy, wzbudzenie emocji, a czasami wręcz szokowanie obserwatora. Źródłem tego zjawiska można doszukiwać się w ekspresjonizmie początku XX wieku. Niektórzy historycy twierdzą, że ekspresjonizm zakończył swój etap rozwoju przed II wojną światową, inni zaś wskazują, że kolejne pokolenia architektów wyraźnie z niego czerpały. Na konferencji odbywającej się we Florencji w 1964 r. Bruno Zevi stwierdził, że ekspresjonizm jest stałą cechą architektury. W publikacji *Przestrzeń Czas Architektura* [1] z 1968 r. Sigfried Giedion wskazał, że „architektura zbliża się do rzeźby, a rzeźba zbliża się do architektury”¹ [1]. Pięć lat później Charles Jencks określił zjawisko tradycji intuicji, czyli ideologii twórczości indywidualnej, opierającej się

na niezależności wyobraźni artysty, która wywodziła się z ekspresjonizmu [2]. Vittorio Magnano Lampugnani z kolei wprowadził do teorii architektury termin „neoekspresjonizm”, który charakteryzował budynki z II połowy XX wieku, czerpiące z rozwiązań formalnych ekspresjonistów. Te fakty dowodzą słuszności analizy rozwoju nurtu ekspresjonistycznego w XX i na początku XXI wieku.

Przegląd literatury

Za najważniejszą publikację naukową poświęconą architekturze ekspresjonistycznej można uznać książkę niemieckiego historyka architektury – Wolfganga Pehnta zatytułowaną *Expressionist Architecture* z 1973 r. [3]. Opisano w niej nie tylko ekspresjonizm, ale również wpływy i inspiracje, które ukształtowały myśl, a także kierunki pokrewne. Innymi pozycjami w pełni poświęconymi ekspresjonizmowi są *Modern Architecture and Expressionism* [4] autorstwa Dennisa Sharpa z 1966 r. oraz *L'architecture de L'expressionisme* [5] autorstwa Franco Boriego oraz Giovanniego K. Königa z 1967 r. Dodatkowe informacje na temat samego nurtu oraz jego późniejszego rozwoju odnaleźć można w pojedynczych rozdziałach publikacji przekrojowo opisujących architekturę XX wieku, takich autorów jak: Sigfried Giedion [1], Nikolaus Pevsner [6], Reyner Banham [7], Vittorio Magnano Lampugnani [8], Kenneth Frampton [9], Andriej W. Ikkonikow [10], Mark Gellernter [11], Charles Jencks [2], [12], [13]. Poza światowymi publikacjami należy podkreślić wagę polskiej pozycji bibliograficznej pt. *Tendencje ekspresjonistyczne w architekturze współczesnej* [14] autorstwa prof. Tomasza Kozłowskiego, w której autor przedstawił różne wątki tendencji w oparciu o przykłady współczesne. Poza tekstami

teoretyków i historyków architektury informacje na temat nurtu można znaleźć bezpośrednio w tekstach Bruno Tauta [15], [16] czy szkicach Ericha Mendelsohna, Hermanna Finsterlina, Hansa Scharouna i innych reprezentantów nurtu.

Cel i metoda

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie rozwoju myśli ekspresjonistycznej w XX i na początku XXI wieku oraz ukazanie, jak zmieniła się ona z biegiem czasu. Za pomocą metody analityczno-interpretacyjnej wykazano ciągłość nurtu ekspresjonistycznego, przeanalizowano najważniejsze realizacje omawianych okresów oraz determinanty, które w poszczególnych przedziałach czasowych wpływały na kształtowanie myśli. Dodatkowa metoda badawcza – in situ pozwoliła ponadto potwierdzić wnioski z analizy źródeł bibliograficznych na przykładach najważniejszych obiektów architektonicznych ze wszystkich przytoczonych okresów.

Ekspresjonizm początku XX wieku

Ekspresjonizm, jako nurt awangardowy, zaczął rozwijać się w okolicach 1910 roku. Początek jest datą umowną. Teoretycy za najważniejsze wydarzenia mające wpływ na jego ukształtowanie wskazali pierwszą wystawę preekspresjonistycznego ruchu Neue Kunstler Vereinigung w 1909 r. oraz założenie grupy Der Blaue Reiter w 1911 r. [8]. Za najważniejsze czynniki wpływające na kształtowanie myśli architektów uznaje się wybuch i skutki I wojny światowej, kryzys gospodarczy oraz zmiany w sytuacji ekonomicznej na świecie. Analizując początek ruchu oraz myśl artystów, należy wziąć pod uwagę dwa aspekty: psychologiczny i kulturowy. Architektki

zawiedli się zarówno na władzy, jak i ustrojach politycznych, przez co zaczęli poszukiwać schronienia we własnych umysłach, tym samym odcinając się od świata zewnętrznego. Aspekt kulturowy miał związek z malarstwem i końcem dominacji impresjonizmu w sztukach plastycznych. Ekspresjonizm w dziedzinie malarstwa narodził się wcześniej niż w architekturze, a sztuki plastyczne wywarły znaczący wpływ na przyszłych projektantów. Za dwa najważniejsze kraje, w których rozwinął się ekspresjonizm, uznaje się Niemcy oraz Holandię, ale pojedyncze budynki ekspresjonistyczne można również odnaleźć w innych państwach europejskich.

Analizując źródła bibliograficzne oraz różne sposoby klasyfikowania architektury ekspresjonistycznej, za najbardziej klarowną systematyzację można uznać podział na tzw. nurt geometryczny (regularny) oraz organiczny (nieregularny). Nurt geometryczny był efektem fascynacji strukturą kryształu, który miał reprezentować najwyższy i ostateczny porządek. W Niemczech propagowany był głównie przez Bruno Tauta, a w Holandii za pośrednictwem pisma architektonicznego „Wendignem”. Holenderscy architekci w kryształach dopatrywali się czystości oraz bezpośredniego powiązania struktury z jego formą zewnętrzną. Większość najważniejszych idei nurtu geometrycznego nie doczekała się realizacji, gdyż nie rozwinięto do odpowiedniego stopnia technologii budowlanej. Za obiekty, które reprezentują nurt regularny, można jednak uznać Chilehaus i Spirnenhof Fritza Högera oraz nieistniejący pawilon na wystawę Werkbundu autorstwa Bruno Tauta z 1914 r.

Odrębny nurt – organiczny – wynikał ze sprzeciwu jednego z architektów skupionych wokół Bruno Tauta – Hermanna Finsterlina. Stwierdził on, że uporządkowany motyw kryształu stanowi ograniczenie dla wolnej twórczości. Niemiecki architekt stał się propagatorem idei czerpiącej z impulsu żywiołowej natury. Finsterlinowi nie udało się zrealizować żadnego obiektu, ale pozostawił po sobie ponad pięćset szkiców przedstawiających wizjonerskie, nieregularne i organiczne formy. Wpływ jego myśli można zauważyć w szkicach zarówno Hansa Scharouna, jak i Ericha Mendelsohna, w tym w jego najważniejszej realizacji – Wieży Einsteina z 1921 r. (fot. 1.). Sam architekt podkreślał, że kształt budowli nie wynikał z jej układu funkcjonalnego, a traktował ją jako rzeźbę, w której starał się uchwycić charakterystyczną płynną dynamikę z pogranicza rzeźby i architektury.

Nurt ekspresjonistyczny po II wojnie światowej

Nurt ekspresjonistyczny po II wojnie światowej określa się terminami „neоекспresjonizm” [8] oraz „tradycja intuicji” [2]. Architekci okresu powojennego rozwinęli

Fot. 1. Wieża Einsteina, arch. Erich Mendelsohn; źródło: fotografia autora

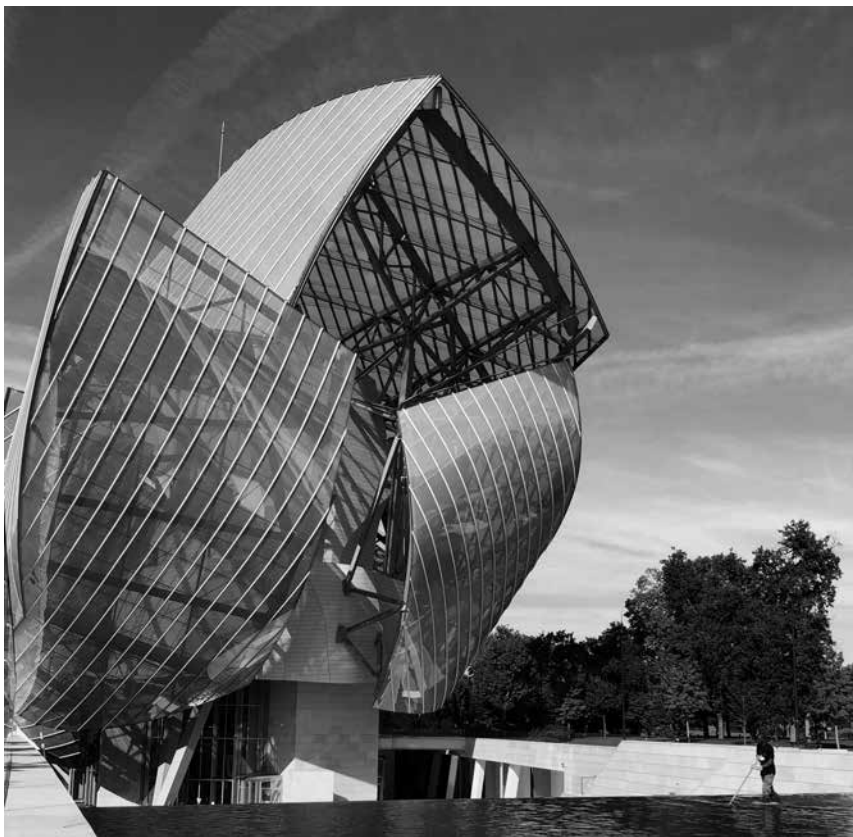
Fot. 2. Filharmonia Berlińska, arch. Hans Scharoun; źródło: fotografia autora

myśl ekspresjonistów początku XX wieku, co przełożyło się na bardziej skomplikowane rozwiązania formalne. Analizując czynniki wpływające na rozwój nurtu w opisywanym czasie, należy podkreślić efekt polityki i działań wojennych oraz przesyt racjonalistycznym kierunkiem Neue Sachlichkeit, który był nurtem dominującym w okresie przedwojennym. W słowach i manifestach twórców można odczytać chęć negowania racjonalistycznej wizji architektury na rzecz rozrzuconej i emocjonalnej formy. Istotnym czynnikiem, który pozwolił projektantom na

wcielanie w życie coraz bardziej geometrycznie skomplikowanych budynków, był rozwój technologii budowlanej oraz industrializacja. Wpływowa okazała się również późna działalność projektowa Le Corbusiera, którego ostatni okres twórczości charakteryzował się rzeźbiarskim zastosowaniem żelbetu.

„Architektura modernistyczna wyrażała strukturę uczciwie; architektura późnomodernistyczna wyraża ją gwałtownie i to samo dotyczy konstrukcji. Należy zwrócić uwagę, że rozwój technologii budowlanej oraz modularności w rozwiązaniach konstrukcyjnych

Fot. 3. La Fondation Louis Vuitton, arch. Frank Gehry; źródło: fotografia autora

Fot. 4. BMW Welt, arch. Coop Himmelb(l)au; źródło: fotografia autora

pozwolił architektom na projektowanie obiektów o coraz większych rozpiętościach strukturalnych. Przełożyło się to na zjawisko tak zwanej ekspresji konstrukcji, w której architekci doprowadzali konstrukcję do granic jej możliwości ekspresyjnych²[2].

Według Charlesa Jencksa motyw ekspresji konstrukcji wynikał z twórczości takich postaci jak Morandi, Nervi i Castiglioni [2]. Za kontynuatorów tej myśli w okresie powojennym można uznać Freia Otto oraz Felixa Candela, którzy projektowali subtelną, krzywokreślną przekrycia dachowe. Na uwagę zasługuje również twórczość niemieckiego architekta – Hansa Scharouna, który na początku XX wieku należał do stowarzyszeń ekspresjonistycznych. Na przelocie lat 50.

i 60. zaprojektował on Filharmonię Berlińską (fot. 2.) o charakterystycznej wklęsło-wypukłej formie, która miała stanowić odzwierciedlenie przedkoncertowego tłoku w foyer, a charakterystyczne opadające tarasy wewnątrz sali autor określił mianem ludzkich winnic [2].

Odrębny motyw twórczości architektów powojennych wynikał z czystej chęci negacji racjonalizmu. Opisywany sprzeciw podsumowany został m.in. wystawą wraz z publikacją zatytułowaną *Architektura fantastyczna* [17] z 1960 r. autorstwa Conrada i Sperlicha czy *Manifestem pleśni przeciwko racjonalizmowi* w architekturze [18] z 1958 r. malarza Friedricha Hundertwassera. Austriacki artysta propagował w nim swobodę budowania

z wykorzystaniem emocjonalnej linii krzywej, tym samym negując linię prostą, którą utożsamiał z racjonalizmem. Za realizację najpełniej oddającą opisywany motyw można uznać kompleks mieszkalny we Wiedniu autorstwa Hundertwassera z 1985 r. Malarz zaprojektował na elewacji charakterystyczne, nieregularne linie krzywe, używając do tego szerokiej palety kolorów, a efekt wizualny dodatkowo wzmocnił swobodną kompozycją okien osadzonych na różnych poziomach. Trzeci motyw, związany z późną twórczością Le Corbusiera, rozwinął się głównie dzięki jego przetomowej realizacji – kaplicy w Ronchamp z 1955 r. Jencks wskazał, że czerpali z niej zarówno postmoderniści, jak i architekci późnego modernizmu, którzy dalej rozwinęli kierunek tzw. formy rzeźbiarskiej [2].

„Jak wielu innych, także James Stirling i krytyk Nikolaus Pevsner byli bardzo poruszeni tą budowlą, uważając ją za ekspresjonistyczną. Z tego to powodu Ronchamp być może podziało jak katalizator na współczesne kierunki w architekturze, przyczyniając się do powstania neoekspresjonizmu”³ [19].

Rozwój opisywanej formy rzeźbiarskiej można odnaleźć w twórczości takich architektów jak Eero Saarinen, Kenzo Tange czy Gottfried Böhm. Zaprojektowane przez nich obiekty były również efektem rozwoju nauk inżynierskich i technologii budowlanej. Projektując swoje formy, architekci stosowali żelbet do kreowania niezwykle emocjonalnych form o skomplikowanej krzywokreślnej geometrii.

Współczesny nurt ekspresjonistyczny

Współczesny nurt ekspresjonistyczny zaczął się rozwijać od lat 90. XX wieku. Miało to związek z rozwojem oprogramowania komputerowego, marketingu oraz internetu. W trakcie konferencji zatytułowanej *Architecture and the Computer* w 1964 r. Serge Chermayeff stwierdził, że „komputer może, przejmując zadania wykonywane dotąd ręcznie, dać architektowi czas, w którym mógłby zająć się rozważaniami dotyczącymi przyszłości czy szukaniem lepszych rozwiązań problemów”⁴ [20]. Jednak prawdziwy przełom nastąpił dopiero w latach 90. Mario Carpo, autor książki *The Alphabet and the Algorithm* [21], stwierdził, że od tej pory „możliwa stała się każda forma: złożona, nieregularna, przekrzywiona, pomarszczona, pofalowana, zawiązana w supet, wyszczerbiona; od korniszonów przez odtamki, spirale, kamienie (...)”⁵ [20]. Współcześnie projektowanie komputerowe zdominowało branżę architektoniczną, a technologia BIM pozwala na kontrolę nie tylko każdego etapu inwestycyjnego, ale również okresu użytkowania budynku.

Na tle twórców korzystających z technologii komputerowej wyróżnia się amerykański architekt – Frank Gehry. Słynie on

z indywidualnej metody projektowania, opartej na tworzeniu wielkoskalowych modeli z plastiku, drewna, metalu lub innych materiałów, które następnie są skanowane za pomocą skanera 3D, digitalizowane oraz finalnie optymalizowane. W ten sposób zaprojektowano między innymi budynek La Fondation Louis Vuitton w Paryżu (fot. 3).

Rozwój marketingu i internetu oraz związanego z nim problemu ikonizacji w architekturze najlepiej widoczny jest na przykładzie Muzeum Guggenheima w Bilbao autorstwa Franka Gehry'ego z 1997 r., które „w mediach niejednokrotnie nazywane było budynkiem stulecia (...). Kościół pielgrzymkowy Le Corbusiera w Ronchamp oraz Opera w Sydney Jørna Utzona uzyskały podobny status w latach 60. i 70., nie tylko dlatego, że zostały stworzone z krzywych, niecodziennych kształtów, ale także z tego powodu, że z równą mocą czerpały z otoczenia”⁶ [12]. Budynek stał się wyjątkowy nie tylko ze względu na swoją charakterystyczną powyginianą i pofałdowaną formę, ale i doprowadził do powszechnie używanego terminu – „Efektu Bilbao”, określającego fenomen odrodzenia społeczno-ekonomicznego miasta po realizacji architektonicznej ikony. Istotny jest fakt, że spektakularny sukces obiektu skłonił zarówno architektów, władze miejskie, jak i inwestorów do poszukiwania i projektowania skomplikowanych geometrycznie form obiektów w celu przyciągnięcia uwagi odbiorców i pomnażania zysków.

Współczesny nurt ekspresjonistyczny stał się tematem rozważań architektów zebranych w 1997 r. na debacie Academy International Forum w Royal Academy w Londynie, w trakcie której naukowcy, historycy oraz teoretycy starali się znaleźć odpowiednie określenie dla architektury wzbudzającej silne emocje. Owocem debaty stał się termin „architektura ekstazy”, który opisuje realizacje wzbudzające silne emocje, a w skrajnych przypadkach doprowadzające do stanu ekstazy. Jednym z wątków architektury ekstazy stały się formy o skomplikowanej geometrii, czerpiącej inspirację z natury, w której naukowcy dopatrywali się bezpośredniego wpływu ekspresjonizmu. Za reprezentantów współczesnej architektury ekstazy uznano m.in. takich twórców jak: Coop Himmelb(l)au (fot. 4.), Odile Decq czy Will Alsop.

Podsumowanie

Analiza historyczna wykazała, że pomimo krótkiego okresu rozwoju ekspresjonizmu początku XX wieku znacząco wpłynął on na sztukę projektowania. Należy zaznaczyć, że z biegiem lat znacznie rozszerzył się zakres terytorialny omawianego zagadnienia. Początkowo ekspresjonizm rozwijał się głównie w dwóch krajach: Niemczech i Holandii.

W okresie powojennym neoekspresjonizm (zwany także tradycją intuicji) odnalazł

można nie tylko w krajach europejskich, lecz również w Ameryce Północnej czy krajach azjatyckich. Realizacje noszące znamiona współczesnego nurtu ekspresjonistycznego występują już niemal na całym świecie. Na początku XX wieku ekspresjonistom nie udało się zrealizować znacznej ilości obiektów, a większość ich wizji pozostała do dzisiaj jedynie w formie szkiców. Z biegiem lat architektom nurtu udawało się realizować coraz więcej geometrycznie skomplikowanych form. Świadczy to o tym, jak istotna w rozwoju okazała się technologia budowlana, która na początku XX wieku nie była dostatecznie rozwinięta, a współcześnie nie stanowi już przeszkód.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Giedion S., *Przestrzeń, czas i architektura, narodziny nowej tradycji*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968.
- [2] Jencks Ch., *Ruch nowoczesny w architekturze*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1987.
- [3] Pehnt W., *Expressionist Architecture*, Thames & Hudson, London 1973.
- [4] Sharp D., *Modern Architecture and Expressionism*, Longman, Green and Co Ltd, London 1966.
- [5] Borsi F., König G.K., *L'architecture de L'expressionisme*, Vitali e Ghianda, Genova 1967.
- [6] Pevsner N., *Historia architektury europejskiej*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1943.
- [7] Banham R., *Rewolucja w architekturze. Teoria projektowania w „pierwszym wieku maszyny”*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1960.
- [8] Lampugnani V., *Architecture and City Planning in the Twentieth Century*, Van Reinhold Company, New York 1980.
- [9] Frampton K., *Modern Architecture, A Critical History*, Thames & Hudson, London 1980.
- [10] Ikonnikow A.W., *Od architektury nowoczesnej do postmodernizmu*, Arkady, Warszawa 1988.
- [11] Gelernter M., *Sources of Architectural Form, A Critical History of Western Design Theory*, Manchester University Press, Manchester 1995.
- [12] Jencks Ch., *Ecstatic Architecture*, Academy Editions, Great Britain, 1999.
- [13] Jencks Ch., *The Iconic Building, The Power of Enigma*, Frances Lincoln Ltd, London 2005.
- [14] Kozłowski T., *Tendencje ekspresjonistyczne w architekturze współczesnej*, Politechnika Krakowska, Kraków 2013.
- [15] Taut B., *Alpine Architecture 1917*.
- [16] Taut B., *Die Stadtkrone*, Jena, 1919.
- [17] Conrads U., Sperlich H., *Phantastische Architektur*, Verlag Gerd Hatje, Stuttgart 1960.
- [18] Hundertwasser, *Manifest pleśni przeciwko racjonalizmowi w architekturze*, 1958.
- [19] Jencks Ch., *Le Corbusier – tragizm współczesnej architektury*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1982.
- [20] Dyckhoff T., *Epoka spektaklu, Perypetie architektury i miasta XXI wieku, Karakter*, Kraków 2018.
- [21] Carpo M., *The Alphabet and the Algorithm*, MIT Press, Cambridge 2011.

DOI: 10.5604/01.3001.0054.4685

PRAWIDŁOWY SPOSÓB CYTOWANIA
Zamiatnin Filip, 2024, *Rozwój nurtu ekspresjonistycznego w XX i XXI wieku, „Builder” 06 (323)*. DOI: 10.5604/01.3001.0054.4685

STRESZCZENIE:

W nowoczesnej architekturze można odnaleźć wiele budynków, których celem jest zszokowanie odbiorcy za pomocą geometrii odbiegającej od zasad kąta prostego. Historia ukazała jak ważnym źródłem tego zjawiska był ekspresjonizm początku XX wieku. Wielu historyków i teoretyków architektury wskazuje okres rozwoju ekspresjonizmu na początek XX wieku, pomijając jego istotny wpływ na późniejszy rozwój myśli projektowej. Ana-

liza źródeł bibliograficznych oraz bezpośrednie doświadczenie budynków nurtu pozwoliło wywnioskować, że rozwój omawianego zagadnienia miał miejsce w całym XX wieku oraz wpłynął na współczesną myśl architektoniczną. Rozwój technologii budowlanej w drugiej połowie XX wieku pozwolił na realizację coraz większej ilości obiektów, a skomplikowane wizje architektoniczne nie musiały już kończyć się na etapie szkiców. Współczesny rozwój marketingu i Internetu przetożył na coraz większy spadek ideologicznej wartości architektury nurtu na rzecz chęci zadiwania, szokowania i przyciągania uwagi odbiorcy.

SŁOWA KLUCZOWE:

ekspresjonizm, neoekspresjonizm, nurt ekspresjonistyczny

ABSTRACT:

EVOLUTION OF EXPRESSIONIST TENDENCIES IN XX AND XXI CENTURY. In modern architecture, you can find many buildings whose aim is to shock the viewer by using geometry that deviates from the rules of a right angle. History shows how important the source of this phenomenon was expressionism at the beginning of the 20th century. Many historians and architectural theorists point to the period of development of expressionism at the beginning of the 20th century, omitting its significant impact on the further development of design thought. The analysis of bibliographic sources and direct experience of buildings of the trend allowed the author to conclude that the development of the discussed issue took place throughout the 20th century and influenced contemporary thought. The development of construction technology in the second half of the 20th century allowed for the construction of an increasing number of buildings so that complex architectural visions no longer had to end at the sketch stage. The modern development of marketing and the Internet has translated into an increasing decline in the ideological value of mainstream architecture in favor of the desire to surprise, shock and attract the attention of the recipient.

KEYWORDS:

expressionism, neoexpressionism, expressionist tendencies

¹ [1], s. 15.

² [2], s. 74.

³ [19], s. 166.

⁴ [20], s. 331.

⁵ [20], s. 335.

⁶ [12], s. 167, tłumaczenie autora.